

УДК 614.253.1/2

DOI 10.11603/me.2414-5998.2019.2.10346

Н. Б. Галіаш

ORCID 0000-0002-4942-4387

Н. А. Бількевич

ORCID 0000-0002-2969-307X

ResearcherID Q-7462-2016

Н. В. Петренко

ORCID 0000-0003-1780-6951

ResearcherID B-1924-2016

*ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЇ ЛІКАРЯ

N. B. Haliyash, N. A. Bilkevych, N. V. Petrenko*I. Horbachevsky Ternopil State Medical University*

THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS AS AN ESSENTIAL COMPETENCE OF PHYSICIAN PROFESSIONALISM

Анотація. У статті сформульовано сучасну концепцію професійної (медичної) комунікативної компетентності та запропоновано підходи для її ефективної імплементації в систему підготовки медичних кадрів.

Комунікативна компетентність медика розглядається як інтелектуально й мотиваційно обумовлена соціально-професійна характеристика, що базується на комунікативних здібностях, вміннях і знаннях та дозволяє лікарю самостійно й відповідально реалізовувати ефективні й адекватні комунікативні дії в конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії. Оволодіння комунікативною компетентністю в медицині передбачає засвоєння таких складових елементів, як ініціація спілкування, збір інформації, роз'яснення та планування діагностичних і лікувальних процедур, завершення розмови, застосування різних комунікативних методик тощо. Традиційно засвоєння навичок спілкування відбувалося після вивчення низки розрізнених теоретичних предметів на практиці за механізмом наслідування стилю поведінки лікарів-викладачів, які слугували взірцем. Втім, на сьогодні такий підхід має низку недоліків. Сучасний міжнародний досвід показує, що оволодіння даною компетентністю повинно починатися ще до початку роботи в клініці та вимагає виділення окремого циклу занять для формування початкових навичок спілкування, що і було впроваджено в 2018–19 навчальному році в ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України», а також видано посібник «Комунікативні навички в медицині» для забезпечення теоретичної та методичної бази формування комунікативної компетентності студентів.

У сучасних умовах висококваліфікований фахівець, задля конкурентоспроможності на ринку праці, повинен досконало володіти комунікативними навичками. Здатність до ефективної комунікації є набутою, тому її необхідно розвивати та тренувати. Для досягання відповідності зростаючим вимогам щодо рівня володіння комунікативними навичками необхідна оптимізація навчальних програм та використання спеціальних педагогічних підходів при підготовці фахівців медичного профілю як на додипломному, так і на післядипломному рівні. Доцільним є розробка та впровадження наскрізної програми з медичної комунікації, що забезпечить методичний та системний підхід для трансформації теоретичних знань та початкових навичок спілкування у повноцінну комунікативну компетентність майбутнього фахівця медичного профілю.

Ключові слова: комунікативна компетентність; підготовка студентів; навчальні програми; ефективна імплементація.

Abstract. The article adduces the formulation the modern concept of professional (medical) communicative competence and to propose approaches for its effective implementation in the system of training of future medical professionals.

The communicative competence of a physician is considered as an intellectual and motivationally determined socio-professional characteristic based on communicative abilities, skills and knowledge that allows the doctor to independently and responsibly implement effective and adequate communicative actions in specific situations of interpersonal interaction. Mastering this competence involves the assimilation of such constituent elements as initiation of communication, information gathering, clarification and planning of diagnostic and therapeutic procedures, the completion of conversation, the use of various communication techniques, etc. Traditionally, students' mastering the communication skills takes place after studying a number of disparate theoretical subjects practically by the mechanism of taking over the behavior style of physician-instructor who served as an example. However, today such an approach has a number of

© Н. Б. Галіаш, Н. А. Бількевич, Н. В. Петренко

shortcomings. Current international experience shows that mastery of this competence should start before the beginning of work in the clinic and requires the allocation of a separate cycle of training for the formation of initial communication skills. This approach was implemented during 2018–2019 academic year at I. Horbachevsky Ternopil State Medical University. Besides, the manual “Communicative skills in medicine” was published to provide theoretical and methodological basis for the formation of students’ communicative competence.

A modern highly skilled medical specialist, for the sake of competitiveness in the labor market, must perfectly possess communicative skills. The ability to communicate effectively could be acquired, so it should be developed and trained. In order to meet the growing demands on the level of communicative skills, it is necessary to optimize curricula and use special pedagogical approaches when preparing medical specialists on both the diploma and postgraduate level. It is expedient to develop and implement a cross-cutting program on medical communication that will provide a methodological and systematic approach for transforming theoretical knowledge and initial communication skills into the full communicative competence of a future medical specialist.

Key words: communicative competence; student training; curriculum; effective implementation.

Вступ. З огляду на високі вимоги до якості підготовки медичних кадрів, питання обґрунтування та розробки навчальних планів потребує комплексного міждисциплінарного підходу [9]. В даному контексті серйозні вимоги висувають до забезпечення компетентісної складової результатів навчання [2, 4]. Зважаючи на світові стандарти медичної допомоги, затверджені у 1999 р. Радою з акредитації вищої медичної освіти (Accreditation Council for Graduate Medical Education (ACGME), перелік функцій та завдань, які потрібно виконувати кадровим ресурсам у системі охорони здоров’я, навчальні програми медичних навчальних закладів повинні забезпечувати своїм студентам засвоєння знань та оволодіння навичками в рамках шести основних компетентностей [9, 15], таких, як:

- медичні теорія та знання;
- догляд за пацієнтами та процедурні навички;
- міжособистісні та комунікативні навички;
- практичне навчання та вдосконалення;
- вміння провадити практику в сфері діючої системи охорони здоров’я;
- професіоналізм.

Більшість дослідників трактує комунікативну компетентність лікаря як засновану на комунікативних здібностях, вміннях і знаннях, інтелектуально й мотиваційно обумовлену соціально-професійну характеристику, що дозволяє лікарю самостійно й відповідально реалізовувати ефективні й адекватні комунікативні дії в конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії [6, 11].

Згідно зі статистичними даними, майже дві третини медичних помилок зумовлені неефективною комунікацією, а не використанням невірних діагностично-лікувальних методик [15, 16].

Ефективна комунікація в медицині має багато переваг – підвищення якості надання медичних послуг, та задоволеності пацієнтів, краща прихильність до лікування, зменшення кількості судових процесів тощо [11, 18].

Комунікативні навички є одним з основних критеріїв сприйняття та оцінки рівня кваліфікації медичного працівника пацієнтами, які на перший план переважно оцінюють «ставлення до себе», на друге – «результати лікування», а вже потім – «досвід роботи», «відгуки інших хворих» тощо [12, 16, 19].

Саме тому формування навичок медичної комунікації є необхідною умовою успішної професійної діяльності лікаря та має бути інтегроване у сучасну систему підготовки медичних кадрів.

Мета статті – сформулювати сучасну концепцію професійної (медичної) комунікативної компетентності та запропонувати підходи для її ефективної імплементації в систему підготовки медичних кадрів.

Теоретична частина. Професія лікаря належить до професій у системі «людина – людина» та пов’язана з високою частотою міжособистісних контактів (80 % робочого часу лікаря передбачає усне чи письмове спілкування [12]), необхідністю швидко діяти в екстремальних ситуаціях та ухвалювати життєво важливі рішення, психоемоційними перевантаженнями тощо [4].

Ефективна комунікативна компетентність включає в себе здатність ефективно отримувати інформацію, її аналізувати та оперативно передавати співрозмовнику, досягати поставленої мети шляхом його переконання й спонукання до дії, отримувати додаткову інформацію про психоемоційний стан партнера на основі невербальних сигналів та прогнозувати його реакції, керувати своєю поведінкою в спілкуванні тощо [1, 5, 6, 13].

Медичні працівники, які здатні знаходити підхід та порозуміння з пацієнтами, своєчасно виявляти та ефективно реагувати на емоційні прояви співрозмовника, добре володіють навичками комунікації, є більш успішними фахівцями, менше страждають від професійного вигорання [4, 5, 10, 19].

Розуміючи усю важливість даного питання, у країнах Європи, США, Канади, Австралії та інших

розвинутих країнах світу, медичну комунікацію почали інтегрувати в навчальні програми медичних навчальних закладів починаючи ще з 90-х років минулого століття, і на сьогодні вона є обов'язковим елементом навчального процесу [13, 15, 17].

В Україні в умовах реорганізації системи охорони здоров'я, набуття пацієнтом більших прав у сфері медицини особливо гостро постає питання про формування нових стандартів та підходів щодо реалізації комунікативної взаємодії [6]. Численні дослідження підтвердили різницю між потребою у кваліфікованих кадрах, які здатні успішно діяти в комунікативному просторі, та недостатнім комплексом педагогічних зусиль, спрямованих на їх підготовку [4, 6, 9]. Для досягання відповідності зростаючим вимогам щодо рівня володіння комунікативними навичками необхідна оптимізація навчальних програм та використання спеціальних педагогічних підходів при підготовці фахівців медичного профілю як на додипломному, так і на післядипломному рівні.

Сучасні вітчизняні навчальні програми медичних закладів вищої освіти передбачають, серед іншого, формування у студентів навичок міжособистісної взаємодії, спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово, командної взаємодії, використання інформаційних і комунікаційних технологій тощо. Проте основи комунікативних навичок закладаються при вивченні основ ділового українського мовлення, психології, біоетики та деонтології [7, 8]. Вищеназвані предмети не пов'язані із початком практичної роботи студентів у клініці за часовими параметрами і не враховують реалій цього процесу. Передбачається, що теоретичні знання, отримані під час таких занять, студент зможе практично застосувати та вдосконалити під час роботи в клініці з пацієнтами. При цьому великі очікування покладаються на можливість спостереження за процесом спілкування між практикуючими лікарями та пацієнтами і переймання цього досвіду. На практиці ж тут існує низка перепон:

- практичні лікарі не завжди демонструють належний рівень спілкування з пацієнтами, який міг би бути зразком для студентів;

- велика кількість студентів у групі обмежує однакову можливість індивідуальної роботи з пацієнтом, а також робить для викладача майже неможливим спостерігати за цим процесом кожного зі студентів;

- необхідність відразу контактувати з пацієнтом викликає у студента нервозність і стрес, оскільки

позбавляє права на пробу та помилку – це не дозволяє йому зосередитися на процесі спілкування та сприяє формуванню негативного чи помилкового досвіду;

- залежність від активності та вмотивованості самого студента та низький рівень контролю результатів;

- потреба підлаштуватися під психоемоційний стан пацієнта (розлюченість, агресія, особливі потреби тощо), ситуацію (медична помилка, погані новини тощо) та оточення (батьки, опікуни, родичі тощо).

Праці низки авторів показують, що студенти при вступі в клініку не завжди володіють необхідним арсеналом комунікативних знань та вмінь [2, 4, 19]. Крім того, успішність комунікативного процесу певною мірою залежить від особистісних властивостей і характеристик студента та його мотивації до проведення розмови [11] і відбувається за механізмом наслідування стилю поведінки лікарів-викладачів, які для них є взірцем [12, 16].

Оволодіння комунікативною компетентністю в медицині передбачає засвоєння таких складових елементів, як ініціація спілкування, збір інформації, роз'яснення та планування діагностичних і лікувальних процедур, завершення розмови, хоча не менше значення встановлення довірчих стосунків, структурування комунікації, застосування різних комунікативних методик з метою забезпечення терапевтичного впливу на пацієнта.

Саме тому оволодіння даною компетентністю повинно починатися ще до початку роботи в клініці та підтверджує необхідність виділення окремого циклу занять для формування початкових навичок спілкування та доопрацювання навчально-методичної бази, оскільки в Україні навчальні посібники з даної проблеми присвячені в основному питанням термінології, лінгвістичним, психологічним чи деонтологічним аспектам.

Прийнявши «виклик часу», в 2018–19 навчальному році в ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України» в програмі підготовки студентів спеціальності «Медицина» на другому курсі в структурі навчальної дисципліни «Догляд за хворими» було запроваджено окремий цикл занять «Комунікативні навички в медицині». Викладання циклу має мультидисциплінарний підхід і здійснюється на кафедрах пропедевтики внутрішньої медицини, дитячих хвороб та загальної хірургії. Колектив авторів розробив повне методичне забезпечення: програму

з дисципліни, методичні рекомендації, матеріали підготовки до практичних занять, які розміщені на веб-порталі університету. На вивчення циклу відведено 8 практичних занять (16 год), проводяться як у навчальних кімнатах, так і в міжкафедральному навчально-тренінговому центрі.

Перше заняття присвячене основам деонтології та ефективної комунікації. На цьому занятті обговорюються основні засади професійної діяльності медичного працівника, сучасні комунікаційні моделі, фактори, що впливають на спілкування лікаря з пацієнтом, що таке проінформована згода пацієнта та особливості її отримання, конфіденційність. На практичній частині студенти відпрацьовують навички представлення та презентації себе як професіонала-медика, техніки вербального та невербального спілкування, методи подолання психологічних бар'єрів у спілкуванні, особливості спілкування з особами, які належать до різних етнічно-культурних чи релігійних груп (протокол В-А-Л-А-Н-С-Е) [13].

Розпитування хворого та його роль в оцінці загального стану пацієнта розглядаються на другому занятті. На цьому занятті обговорюються правила проведення розпитування хворого та узагальнення отриманих даних. Студенти вчаться застосовувати комунікативні техніки, що сприяють встановленню довірчих стосунків з пацієнтом та сприяють ефективному збору медичної інформації (протокол С-Л-А-С-С).

Третє та четверте заняття фокусуються на особливостях спілкування з дитиною як члена сім'ї. Тут розглядаються основні принципи сімейно-орієнтованого та атравматичного догляду, певні правові аспекти надання допомоги дітям (легальне опікуєнство, надання медичної інформації та отримання згоди, дотримання конфіденційності тощо). На практичній частині студенти вчаться проводити розпитування дітей різних вікових груп та використовувати для цього специфічні техніки, необхідні для налагодження контакту, – гри, сторітеллінгу, залучення «уявних друзів» тощо.

На п'ятому занятті розглядаються особливості спілкування з пацієнтами з хірургічними захворюваннями та членами їх сімей, якщо сам пацієнт непритомний чи знаходиться у тяжкому стані, при обговоренні питань, пов'язаних із захворюваннями статевих органів. Під час заняття студенти відпрацьовують методику спілкування з емоційними чи розгніваними пацієнтами або їх родичами (протокол Е-V-Е).

Повідомлення поганих новин та обговорення медичної помилки розглядаються на шостому занятті. Для цього студенти відпрацьовують комунікативні техніки відповідно до протоколів С-О-Н-Е-С та S-P-I-K-E-S [13].

Сьоме заняття проводиться на базі міжкафедрального навчально-тренінгового центру, де студенти відпрацьовують 4 сценарії:

- розпитування дорослого пацієнта (терапевтичного чи хірургічного профілю) з визначенням ЧСС, ЧД та АТ;
- розпитування матері немовляти, яке плаче, з визначенням ЧСС та ЧД у дитини;
- спілкування з розгніваним пацієнтом;
- повідомлення про медичну помилку чи погану новину пацієнту.

Викладання цього циклу вимагає особливого підходу, який спрямований не тільки на здобуття теоретичних знань, а індивідуалізованого та інтерактивного формату, який ґрунтується на принципах доказової медицини та має особистісно-орієнтований підхід [6, 20]. Реалізація цієї стратегії можлива завдяки використанню інтерактивних технологій, у зв'язку з чим заняття проводяться у вигляді дискусій, тренінгів, рольових ігор, рефлексивних технік тощо, які сприяють глибшій залученості студентів у процес навчання, активізують навчально-пізнавальну діяльність та сприяють професійному становленню майбутнього лікаря. Такий підхід є оптимальною формою тренування комунікативних навичок та трансформації теоретичних знань у практичні вміння та компетентності.

Цілком зрозуміло, що це лише перший крок, який дає можливість студентів з більшою впевненістю починати роботу з пацієнтами при вивченні клінічних дисциплін, а саме формування комунікативної компетентності продовжується як упродовж подальшого навчання, так і подальшої практичної діяльності.

Для належного рівня оволодіння комунікативною компетентністю необхідним є впровадження наскрізної програми з медичної комунікації, яка сприятиме реалізації методичного та системного підходу для покращення та практичного відпрацювання навичок спілкування впродовж усього навчання у навчальному закладі.

Зокрема, на третьому курсі при вивченні пропедевтики внутрішньої медицини, педіатрії та загальної хірургії фокус слід робити на подальше засвоєння студентами особливостей розпитування пацієнтів залежно від захворювання. При розроб-

ці усіх алгоритмів фізикального обстеження чи медичних маніпуляцій включати комунікативні навички (привітання, представлення, пояснення мети взаємодії, отримання згоди на проведення маніпуляції, належне коментування дій пацієнту у ході процедури, вміння повідомити результат обстеження тощо). Під час вивчення дисципліни «Медична психологія» студенти можуть навчитися розпізнавати психоемоційний стан пацієнта та застосовувати відповідні комунікативні техніки.

На четвертому курсі доцільно розглядати теми медичної комунікації при вивченні внутрішньої медицини та хірургії, оскільки студенти, засвоюючи знання про клінічні прояви, алгоритми діагностики та лікування низки захворювань, переходять на якісно вищий рівень, тож можуть більш ефективно пропрацювати такі моменти, як отримання поінформованої згоди на лікування, інформування пацієнта про необхідність лікування з високим ризиком побічних ефектів чи повідомлення про медичну помилку. Необхідною є реалізація спеціальних комунікативних підходів при розмові на делікатні теми при вивченні дерматовенерології, гінекології, урології, тому в навчальні програми цих дисциплін теж слід включити такі теми. На заняттях з психіатрії, де має місце робота з пацієнтами, які не відповідають за свої вчинки, слід розглянути правові аспекти комунікації при роботі з такою когортою пацієнтами, як обрати найкращу тактику поведінки для попередження можливої конфліктної ситуації та вміти позитивно підтримувати емоційний стан пацієнта.

Практичне заняття «Важка розмова» мусить стати обов'язковим елементом дисциплін «Онкологія» та «Нейрохірургія» на п'ятому курсі. Таке заняття доцільно провести на базі міжкафедрального навчально-тренінгового центру із залученням стандартизованих пацієнтів. Такий підхід дасть змогу студентам отримати досвід повідомлення поганих новин пацієнтові та членам його родини в безпечних умовах, а подальше обговорення сприятиме усвідомленому формуванню особистої комунікативної тактики, що власне і є формуванням комунікативної компетентності.

Важливим компонентом здобуття знань є їх контроль. Оцінка рівня оволодіння комунікативними компетентностями проводиться за допомогою об'єктивного структурованого клінічного іспиту (ОСКІ), який проводиться в кінці семестру та є допуском до сесії. Під час цього іспиту формуються станції, які перевіряють суто комунікативну компетентність (як правило, під час розпитування пацієнта), проте комунікація є частиною фізикального обстеження чи маніпуляції, тому вона теж оцінюється частиною бала на інших станціях.

Враховуючи потребу у формуванні та реалізації концепції комунікативної компетентності, її імplementації в навчальні плани підготовки медичних фахівців, відсутність методичної бази, опираючись на світовий досвід та власні напрацювання, колектив авторів Н. Галіяш, Н. Петренко та Н. Бількевич у 2019 р. створили посібник «Комунікативні навички в медицині» українською та англійською мовами [3].

Посібник написаний на основі міжнародних стандартів з медичної комунікації. Він містить 6 розділів.

У першому розділі висвітлено теоретичні основи спілкування з пацієнтом – форми спілкування, загальні засади, моделі комунікації, та типи реакцій пацієнта на недугу.

У другому розділі висвітлено теоретичні основи спілкування з пацієнтом – форми спілкування, загальні засади, моделі комунікації, та типи реакцій пацієнта на недугу.

Другий розділ описує основні підходи до організації медичного спілкування, етапи та техніки спілкування, можливі бар'єри в комунікації та шляхи їх подолання.

У третьому розділі основна увага концентрується на особливостях комунікації при розпитуванні пацієнта та особливостях роботи з людьми похилого віку.

Інформацію про те, як налагодити контакт з маленькими пацієнтами, подано у четвертому розділі.

П'ятий розділ посібника присвячений особливостям спілкування в особливих ситуаціях – при роботі зі складними пацієнтами, пацієнтами з особливими потребами, як повідомляти погані новини, розмовляти про секс, через перекладача, телефоном, електронною поштою тощо.

Останній шостий розділ присвячений правовим та етичним засадам надання медичної допомоги.

У посібнику чимала увага приділена стандартним підходам щодо поведінки в певних ситуаціях, задля цього висвітлено правила привітання (N-O-D протокол), розпитування та узагальнення отриманих даних (C-L-A-S-S протокол), повідомлення поганих новин (S-P-I-K-E-S протокол), повідомлення про лікарську помилку (протокол C-O-N-E-S), спілкування з людьми, які належать до іншої етнічно-культурної чи релігійної групи (протокол B-A-L-A-N-C-E), спілкування з пацієнтами, які знаходяться під впливом сильних емоцій (протокол EVE) [3, 13].

Даний посібник призначено для студентів медичних ВНЗ усіх рівнів акредитації, практична робота яких передбачає спілкування з хворими, він стане у нагоді як майбутнім лікарям, стоматологам, фарма-

цетвам, так і фахівцям інших напрямків у медицині, а також буде корисним і практикуючим лікарям.

Висновки та перспективи подальших досліджень. 1. У сучасних умовах висококваліфікований фахівець, який конкурентоспроможний на ринку праці, повинен досконало володіти комунікативними навичками.

2. Здатність до ефективної комунікації є набутою, тому її треба розвивати та тренувати.

3. Для досягання відповідності зростаючим вимогам щодо рівня володіння комунікативними навичками необхідна оптимізація навчальних програм та використання спеціальних педагогічних підходів при підготовці фахівців медичного профілю як на додипломному, так і на післядипломному рівні. Доцільними є розробка та впровадження наскрізної програми з медичної комунікації, що забезпечить методичний і системний підхід для трансформації теоретичних знань та початкових навичок спілкування у повноцінну комунікативну компетентність майбутнього фахівця медичного профілю.

4. Впровадження в програму підготовки студентів спеціальності «Медицина» на другому курсі в структурі навчальної дисципліни «Догляд за хворими» окремого циклу занять «Комунікативні навички в медицині» є вимогою часу.

Список літератури

1. Балабанова К. Є. Основні характеристики комунікативної компетенції майбутнього фахівця / К. Є. Балабанова // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. «Пед. науки». – 2009. – Вип. 163. – С. 52–55.

2. Галицька М. М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів / М. М. Галицька // Освітологічний дискурс. – 2015. – № 2 (10). – С. 39–48.

3. Галіяш Н. Комунікативні навички в медицині : посіб. / Наталія Галіяш, Наталія Петренко, Наталія Бількевич. – Тернопіль : ТДМУ, 2019. – 132 с.

4. Герасименко С. Л. Коммуникативная культура врача: проблемы и опыт формирования в медицинском вузе / С. Л. Герасименко // Вестник Мордовского университета. – 2009. – № 2. – С. 206–213.

5. Гребеник Ю. Сучасні тенденції формування комунікативної культури студентів у медичних коледжах Великої Британії та США / Ю. Гребеник // Порівняльно-педагогічні студії. – 2013. – № 2–3 (16–17). – С. 180–185.

6. Дроненко В. Г. Дослідження комунікативної компетентності майбутніх лікарів / В. Г. Дроненко // Медична освіта. – 2018. – № 4. – С. 41–46.

7. Єщенко Т. А. Мовленнєва комунікація лікаря : практикум з курсу за вибором для студентів денної форми навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти

5. Об'єктивний структурований клінічний іспит (ОСКІ) – реальна форма об'єктивної оцінки рівня оволодіння комунікативною компетентністю як фундаментальною складовою професійної діяльності лікаря.

6. Враховуючи потребу у формуванні та реалізації концепції комунікативної компетентності, її імплементації в навчальні плани підготовки медичних фахівців, необхідною та актуальною є поява посібника «Комунікативні навички в медицині» українською та англійською мовами колективу авторів Н. Галіяш, Н. Петренко та Н. Бількевич як основної методичної бази щодо формування комунікативної компетентності.

Вважаємо, що продовження подальших досліджень щодо розвитку та імплементації ефективних методів формування комунікативної компетентності студентів медичних навчальних закладів є актуальним та важливим. Пошук та обґрунтоване впровадження в навчальний процес інноваційних методик, направлених на ефективне набуття студентами навичок з медичної комунікації, сприятиме покращенню в подальшому якості надання медичної допомоги пацієнтам в умовах сучасної охорони здоров'я.

галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 222 «Медицина» / Т. А. Єщенко. – Львів : Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2016. – 27 с.

8. Ковальова О. М. Деонтологія в медицині : підручник / О. М. Ковальова, Н. А. Сафаргаліна-Корнілова, Н. М. Герасимчук. – Х., 2014. – 258 с.

9. Компетентнісний підхід у підготовці студентів-медиків / М. М. Рожко, Г. М. Ерстенюк, В. В. Капечук [та ін.] // Медична освіта. – 2016. – № 2. – С. 102–106.

10. Психологічні аспекти професійного вигорання серед медичних працівників – погляд на проблему / С. М. Андрейчин, Н. А. Бількевич, І. І. Ганьбергер [та ін.] // Сучасні здоров'язбережувальні технології : монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. – С.122–129.

11. Уваркіна О. В. Комунікативна культура як фактор формування особистості студента-медика / О. В. Уваркіна // Інформенергетика III тисячоліття: соціолого-енергетичний та медико-екологічний підходи : зб. наук. праць. – К. ; Кривий Ріг, 2003. – № 2. – С. 156–157.

12. Черешнюк Г. С. Організаційні основи загальної практики – сімейної медицини : посіб. / Г. С. Черешнюк, Л. В. Черешнюк ; Вінниц. НМУ ім. М. І. Пирогова. – Донецьк : Видавець Заславський О.Ю., 2014. – 144 с.

13. Baile W.F. The Complete Guide to Communication Skills in Clinical Practice / Walter F. Baile. – Houston : MD Anderson Cancer Center, Medical Graphics & Photography, 2014. – 45 p.

14. Choudhary A. Teaching communications skills to medical students: Introducing the fine art of medical practice [Electronic resource] / Anjali Choudhary, Vineeta Gupta // Int J Appl Basic Med Res. – Electronic data. – 2015. – No. 5 (Suppl 1). – P. 41–44. – Mode of access : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4552065/> (viewed on Nov 29, 2018). – Title from the screen.

15. Exploring the ACGME Core Competencies [Electronic source]. – NEJM Knowledge+. – 2019. – Access mode : <https://knowledgeplus.nejm.org/blog/exploring-acgme-core-competencies/>

16. Ferreira-Padilla G. Communication skills in medicine: where do we come from and where are we going? /

Guillermo Ferreira-Padilla, Teresa Ferrández-Antón, José Baleriola-Júlvez [et al.] // Knowledge landscapes. – Croat. Med. J. – 2015. – No. 56. – P. 311.

17. Mental health of hospital consultants: the effects of stress and satisfaction at work / A. J. Ramirez, J. Graham, M. A. Richards [et al.] // Lancet. – 1996. – Vol. 347 (9003). – P. 724–728. – Access mode : [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(96\)90077-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(96)90077-X).

18. Mikesell L. Medicinal relationships: caring conversations / L. Mikesell // Med. Educ. – 2013. – Vol. 47. – P. 443–452.

19. Perera H. J. M. Effective communication skills for medical practice / H. J. M. Perera // Journal of the Postgraduate Institute of Medicine. – 2015. – No. 2, Vol. 20. – P.1–7.

20. Warnecke E. The art of communication / E. Warnecke // Australian Family Physician. – 2014. – Vol. 43, No. 3. – P. 156–158.

References

1. Balabanova, K.Ye. (2009). Osnovni kharakterystyky komunikatyvnoi kompetentsii maibutnoho fakhivtsia [Basic characteristics of communicative competence of the future specialist]. *Visn. Cherkas. un-tu. Ser. Ped. nauky – Bulletin of Cherkasy University. Series Pedagogical Sciences*, 163, 52-55 [in Ukrainian].

2. Halytska, M.M. (2015). Skladovi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Components of communicative competence of students of higher educational institutions]. *Osvitolohichni dyskurs – Educational Discourse*, 2 (10), 39-48 [in Ukrainian].

3. Haliash, N., Petrenko, N., & Bilkevych, N. (2019). *Komunikatyvni navychky v medytsyni: posib. [Communication skills in medicine: a manual]*. Ternopil: TSMU [in Ukrainian].

4. Gerasimenko, S.L. (2009). Kommunikativnaya kultura vracha: problemy i opyt formirovaniya v medytsynskom vuze [The communicative culture of a doctor: problems and formation experience in a medical university]. *Vestnyk Mordovskogo universiteta – Bulletin of Mordovian University*, 2, 206-213 [in Russian].

5. Hrebnyk, Yu. (2013). Suchasni tendentsii formuvannya komunikatyvnoi kultury studentiv u medychnykh koledzhakh Velykoi Brytanii ta SShA [Current trends of students' communicative culture formation in medical colleges in the United Kingdom and the United States]. *Porivnialno-pedahohichni studii – Comparative-Pedagogical Studios*, 2-3 (16-17), 180-185 [in Ukrainian].

6. Dronenko, V.H. (2018). Doslidzhennia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh likariv [Research on communicative competence of future doctors]. *Medychna osvita – Medical Education*, 4, 41-46 [in Ukrainian].

7. Yeshchenko, T.A. (2016). *Movlennieva komunikatsiia likaria: [praktykum z kursu za vyborom dlia studentiv dennoi formy navchannia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi*

osvity haluzi znan 22 “Okhorona zdorovia” spetsialnosti 222 “Medytsyna”] [Physician Speech Communication: Optional Practicum for Full-time Secondary (Master's) Higher Education Students in the Field of Knowledge 22 “Health Care” Specialty 222 “Medicine”]. Lviv: Danylo Halytskyi Lviv Natsional Medical University [in Ukrainian].

8. Kovalova, O.M., Safarhalina-Kornilova, N.A., & Herasymchuk, N.M. (2014). *Deontolohiia v medytsyni: pidruchnyk [Deontology in medicine: a textbook]*. Kharkiv [in Ukrainian].

9. Rozhko, M.M., Ersteniuk, H.M., Kapechuk, V.V., Ivantsiv, M.O., & Senchii, V.M. (2016). Kompetentnisnyi pidkhid u pidhotovtsi studentiv-medykiv [A competence approach to the training of medical students]. *Medychna osvita – Medical Education*, 2, 102-106 [in Ukrainian].

10. Andreichyn, S.M., Bilkevych, N.A., Hanberher, I.I., Ruda, M.M., & Kavetska, N.A. (2018). *Psykhologichni aspekty profesiinoho vyhorannia sered medychnykh pratsivnykiv – pohliad na problem. Suchasni zdorovia-zberezhuvalni tekhnolohii: monohrafiia [Psychological aspects of occupational burnout among health professionals – a look at the problem. Modern health-saving technologies: monograph]*. Boichuk, Yu. D. (Ed.). Kharkiv: H.S. Skovoroda KhNPU [in Ukrainian].

11. Uvarkina, O.V. (2003). Komunikatyvna kultura yak faktor formuvannya osobystosti studenta-medyka [Communicative culture as a factor in the formation of the medical student personality]. Informenerhetyka III tysiacholittia: sotsioloho-synerhetychnyi ta medyko-ekolohichni pidkhody: zb. nauk. prats. – Informational Energy of the Third Millennium: Socio-Synergetic and Medico-Ecological Approaches: Collection of Scientific Papers. Kyiv: Kryvyi Rih [in Ukrainian].

12. Cheresniuk, H.S., & Cheresniuk, L.V. (2014). *Orhanizatsiini osnovy zahalnoi praktyky – simeinoi medytsyny: posibnyk [Organizational foundations of general*

practice - family medicine: manual]. M.I. Pyrohov Vinnytsia National Medical University – Donetsk: O.Yu. Zaslavskyi Publisher [in Ukrainian].

13. Baile, W.F. (2014). *The Complete Guide to Communication Skills in Clinical Practice*. Houston: MD Anderson Cancer Center, Medical Graphics & Photography.

14. Choudhary, A., & Gupta, V. (2015). Teaching communications skills to medical students: Introducing the fine art of medical practice. *Int. J. Appl. Basic Med. Res.*, 5 (Suppl. 1), 41-44. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4552065/>.

15. (2019). *Exploring the ACGME Core Competencies*. NEJM Knowledge+. Retrieved from: <https://knowledgeplus.nejm.org/blog/exploring-acgme-core-competencies/>.

16. Ferreira-Padilla, G., Ferrández-Antón, T., & Baleriola-

Júlvez, J. (2015). Communication skills in medicine: where do we come from and where are we going? Knowledge landscapes. *Croat. Med. J.*, 56, 311.

17. Ramirez, A.J., Graham, J., Richards, M.A., Gregory, W.M., & Cull, A. (1996). Mental health of hospital consultants: the effects of stress and satisfaction at work. *Lancet*, 347 (9003), 724-728. [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(96\)90077-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(96)90077-X).

18. Mikesell, L. (2013). Medicinal relationships: caring conversations. *Med. Educ.*, 47, 443-452.

19. Perera, H.J.M. (2015). Effective communication skills for medical practice. *Journal of the Postgraduate Institute of Medicine*, 2 (20), 1-7.

20. Warnecke, E. (2014). The art of communication. *Australian Family Physician*, 43 (3), 156-158.

Отримано 06.03.19

Рекомендовано 12.03.19

Електронна адреса для листування: petrenko@tdmu.edu.ua